

УДК 351.851:37

Г. Башнянин,
О. Свінцов,
Т. Панчишин

СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНІХ СИСТЕМ РОЗВИНУТИХ КРАЇН

Досліджено соціально-економічну ефективність систем освіти розвинутих країн із урахуванням кількості державних і приватних вищих навчальних закладів, їх професорсько-викладацького складу, оплати за навчання. Розглянуто особливості державного і приватного секторів національних освітніх систем. Вивчено прогресивний досвід функціонування вищих навчальних закладів розвинутих країн, який дасть змогу удосконалити вітчизняну систему освіти з метою забезпечення відтворення трудового потенціалу економіки України.

Ключові слова: освітня система, вищі навчальні заклади, середні освітні заклади, освіта, університети, коледжі, школи.

Історично всепоглиблювана взаємоінтеграція двох систем суспільства: освіти та економіки, починаючи з другої половини ХХ ст., дає змогу констатувати становлення освітнього комплексу економіки. Освітній комплекс – це щільне мереживо прямих і зворотних причинно-наслідкових зв'язків системи освіти та системи економіки, де освітня система розглядається як структурний компонент економічної системи, а економічна система – як середовище і передумова ефективності функціонування освітньої системи. Системи освіти розвинутих країн характеризуються процесами як диверсифікації, так і уподібнення (останнє зумовлено тенденціями мондіалізму: євроінтеграції, глобалізації тощо), що зумовлює потребу більш детального аналізу національних освітніх систем провідних країн Європи та Північної Америки.

Дослідженню питань визначального впливу освіти на соціально-економічний розвиток суспільства присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних вчених. Серед них доцільно назвати роботи: Н. Балабанової [1], А. Віфлеємського [2], І. Каленюк [3], В. Кудіна [4], В. Куценко [5], С. Ніколаєнка [6], В. Огнев'юк [7], Дж. Ходсона [8] та інших. Однак у сучасних умовах стрімкого поширення інформації освітній фактор усе більше впливає на результати економічного розвитку країни, оскільки освіта збільшує продуктивність праці окремих працівників, їх соціальну успішність, економічну культуру тощо, стимулюючи економічне зростання та підвищення добробуту громадян.

Мета статті – вивчення прогресивного досвіду побудови і удосконалення функціонування систем освіти розвинутих країнах, використання якого в Україні забезпечить соціально-економічну ефективність освітнього комплексу економічної системи суспільства в умовах інституційної транзиції та ринкових перетворень економіки.

Освіта як система має свою структуру, де найзагальнішими компонентами є переважно два сектори (за винятком тоталітарних комуністичних суспільств): державний і приватний. Розглянемо детальніше особливості освітніх систем розвинутих країн.

Система освіти Великобританії має чи не найкращу славу у світі. У Великобританії діє 30 000 державних шкіл і 2300 приватних. Більшість державних шкіл (60–90%) – змішані.

Фінансування шкільної освіти у Великобританії здійснюється із держбюджету, школи одержують гранти міжмісцевої чи федеральної влади і самостійно ними розпоряджаються. Іноді початкові школи об'єднуються у кластери для отримання статусу грантоуправителя. Розміри фінансування залежать від кількості учнів. У Шотландії більшість шкіл фінансується із суспільних фондів, а в управлінні державними школами значну роль відіграють шкільні ради, в які входять батьки учнів школи. У приватних школах навчається 7% усіх дітей шкільного віку Великобританії. Здібні діти можуть отримувати стипендію від школи або від держави. Діє особлива урядова програма для заохочення юних талантів, а розмір допомоги залежить від середньорічних доходів сім'ї. У Північній Ірландії діє 21 приватна школа, однак система стипендій для талановитих школярів відсутня.

Майже століття система вищої освіти Великобританії мала бінарну структуру. Проте з наданням у 1992 р. технічним інститутам статусу університетів ці дві ланки вищої освіти об'єдналися, тому для Британських університетів характерний високий рівень автономії. Загальне керівництво вищою освітою здійснює Міністерство освіти і науки, яке реалізує цю політику через ради університетських фондів Англії, Шотландії та Уельсу. У Великобританії нараховується 89 університетів і 70 інститутів.

Освітня система США поділяється на два сектори: державні та приватні заклади освіти. У сфері середньої освіти державні школи досить гомогенні, від 1000 учнів і більше, де навчаються мешканці довколишніх районів, а з найбільш віддалених місць дітей привозить спеціальний шкільний автобус. У середині 70-х рр. XX ст. у США нараховувалося 18000 початкових і середніх приватних шкіл, а на початок XXI ст. їх кількість становить біля 30 тис. закладів. Загалом, у недержавному секторі навчається кожен десятий школяр Америки.

Вже на початок XX ст. розвиток установ американської вищої школи зумовив створення великих університетів, які стали основними осередками фундаментальної науки у США. Зараз в країні діє більш 3500 вищих навчальних закладів, куди належать університети і коледжі. Американські вищі навчальні заклади поділяються на державні і приватні. За формою фінансування більшу за чисельністю групу становлять приватні заклади, де джерелами надходжень є: оплата студентів за навчання, самофінансування ВНЗ, приватні пожертвування, спонсорство і лише незначна частка йде з бюджету. Державні вищі навчальні заклади фінансуються переважно із федерального та місцевого бюджетів. Передусім штати надають своїм університетам посилену допомогу. Держава також фінансує значну частку наукових програм в університетах, утримуючи дво- і чотирирічні коледжі з майже 80% всього контингенту студентів.

Структура закладів вищої освіти США має таку форму:

- заклади післясередньої освіти різного виду та напівпрофесійні школи з програмами тривалістю від 1-го до 3-х років і присудженням посвідчень низьких рівнів;
- місцеві і молодші коледжі з дворічними програмами, виконання яких дозволяє поступити на третій курс “бакалаврських” коледжів;
- коледжі вільних мистецтв, де викладаються майже виключно загальні дисципліни і присуджується диплом бакалавра з домінуючим академічним та мінімальним професійним наповненням;
- загальноосвітні коледжі з присвоєнням диплома як бакалавра, так і магістра;
- незалежні професійні школи з бакалаврським (іноді й магістерським) рівнем дипломів у сферах технології, мистецтв тощо;

– університети з правом підготовки докторів та усіма циклами навчання. Сюди належать коледжі бакалаврського рівня, школи для навчання до рівня магістра і вище.

Вища освіта в США платна, вартість одного навчального року не є сталою і залежить від штату, рівня і престижності вищого навчального закладу, його приналежності до державного чи приватного сектора. Законом США про освіту (1938 р.) передбачено фінансову допомогу бідним студентам; крім того діє система підтримки кращих студентів (стипендії, різноманітні гранти тощо). Загалом, в Америці існує більш ніж 827 програм і фондів, які матеріально допомагають студентам.

У світовому рейтингу систем вищої освіти Канада займає 7-ме місце після США, причому плата за навчання у 2 – 3 рази нижча. У Канаді понад 30% населення – це люди з вищою освітою. В Канаді існує детально опрацьована імміграційна політика, що враховує реальні потреби ринку робочої сили, тому талановиті іноземці, випускники канадських університетів, поповнюють рівень зайнятості. Канада витрачає на систему національної освіти більше ніж будь-яка інша країна, що входить до Організації економічного співробітництва і розвитку, – 7,1% ВВП. Освіта в Канаді децентралізована і підлягає сфері виключної юрисдикції провінцій. Загально-канадських стандартів освіти не існує, немає федерального міністерства освіти. Кожна провінція самостійно визначає політику у цій сфері і бюджет на освітні потреби.

Середня освіта Канади всезагальна і безплатна, 95% усіх дітей відвідує безплатні загальноосвітні школи, що субсидіюються платниками податків. Існують дві шкільні системи безплатної освіти – громадські та католицькі школи. Близько 6 – 8% дітей навчаються у приватних платних школах, де вартість навчання сягає від 400 до 2 тис. дол. в місяць. У Канаді нараховується біля 150 коледжів, що пропонують підготовку з різних предметів. Вартість навчання порівняно невисока – 1 – 3 тис. канадських дол. за семестр.

Вищу освіту у Канаді дають університети та інші навчальні заклади, переважно технічні та гуманітарні коледжі. Їх субсидіюють провінційні та федеральні державні органи. Навчання в університетах платне, незважаючи на статус закладу – державний чи приватний. Плата за навчання висока – студенти сплачують за кожен курс (один предмет, один семестр) окремо, в середньому – 150 доларів за “unit”. Щоб закінчити університет за чотири роки, необхідно кожен семестр набирати 9 “unit”-ів. Аспіранти, скільки б курсів вони не брали, сплачують або 500 дол. (якщо курсів менше визначеної межі) або 1 тис. доларів за семестр. Навчання в магістратурі триває п’ять семестрів, у докторантурі – сім семестрів. Якщо здобувач не захистився у вказаний термін, тоді він сплачує 400 дол. у семестр терміном до 5 років (магістр) або упродовж 7 років (доктор). Університети на 2/3 фінансуються за рахунок федерального бюджету, бюджетів провінцій та суспільних фондів. Однак у середині 90-х рр. XX ст. внаслідок боротьби уряду з дефіцитом держбюджету скоротились асигнування і значно зросла плата за навчання. У Монреалі, Торонто, Ванкувері та Оттаві вартість освітніх послуг становить 9 – 11 тис. канадських дол. На сьогодні у Канаді нараховується біля 100 університетів і майже всі вони – державні. Усі університети входять в одну з найстаріших недержавних організацій країни – Асоціацію університетів і коледжів Канади (AUCC), що є з’єднувальною ланкою між університетами і урядом, розвиває міжнародні зв’язки і реалізує спільні освітні проекти. У престижних університетах кількість докторів наук перевищує 90% загального складу викладачів, а в університетах York, Toronto, Guelph, McMaster, Waterloo – 95%. В університетах існують чотири градації викладачів: лектор, помічник професора, асоційований професор, повний професор. Для професорів практикується система

пожиттєвого найму. Канадські університети володіють сучасною матеріально-технічною базою і лабораторним устаткуванням, мають гарно укомплектовані бібліотеки, користування якими для студентів безкоштовне. Водночас канадська університетська наука щорічно створює 150 – 200 тис. робочих місць.

Сучасна система німецької освіти охоплює такі рівні:

- початкова школа (4 роки);
- середня школа (8-річне реальне училище або 9-річна гімназія);
- вища школа (університети, педагогічний вищий навчальний заклад, вища школа мистецтв або вищий технічний навчальний заклад).

На кінець XVII ст. у Німеччині налічувалося майже 40 університетів, які готували державних чиновників. Реформування системи освіти розпочалося зі створення у 1809 – 1810 рр. Берлінського університету. Було вперше задіяно принципи широкої автономії вищого навчального закладу при державному фінансуванні, самоуправління кафедр, відмінність університетської освіти від шкільної та суто професійної підготовки, започаткувались технічні університети.

Після об'єднання у 1992 – 1993 рр. у Німеччині стало 318 закладів вищої освіти різного рівня: 91 звичайний та один загальноосвітній університети, 11 педагогічних, 19 теологічних, 43 мистецьких і 153 технічних та спеціалізованих ВНЗ. До недержавного сектора належать 6 університетів, 17 теологічних закладів, 2 мистецьких коледжі, 35 вищих фахових шкіл. Усі заклади вищої освіти поділяються на такі групи:

- університети (класичні, технічні, загальноосвітні та спеціалізовані заклади університетського рівня – вищі педагогічні, теологічні та медичні школи);
- вищі фахові школи зі спеціалізованою фаховою підготовкою, які готують спеціалістів із інженерії, бізнесу, менеджменту;
- вищі школи (коледжі) мистецтв і музики.

Університети Німеччини мають класичну структуру і завдання: несуть відповідальність за наукові дослідження, навчання, підготовку кадрів вищої кваліфікації, готують докторів наук. Після об'єднання Німеччини уряд щорічно виділяє значні кошти на підтримку університетів передусім Східної Німеччини, а тому на сьогодні матеріально-технічне забезпечення багатьох з них навіть краще, ніж у Західних. Педагогічні вищі школи готують учителів для нижчих рівнів освіти та спеціалізованих шкіл. Вищі фахові школи відіграють важливу роль, готуючи спеціалістів з інженерії, бізнесу, менеджменту тощо. Музичні і мистецькі вищі школи готують фахівців з усіх видів мистецтв і музики, зокрема музикологію, історію мистецтв тощо.

На сьогодні для вищої освіти Німеччини характерна взаємодія федерального уряду та урядів земель: регулярно збирається конференція міністрів освіти земель, діє також Спілка ректорів ВНЗ. Вищі навчальні заклади фінансуються землями на 94%, центром – на 6%. Близько 7,8% фінансування університетської науки здійснює приватний сектор економіки. Загалом, вища освіта в Німеччині на 90% державна, через що кількість студентів у вищих навчальних закладах щорічно збільшується на 40%.

Окрім названих університетів, у Німеччині існують ще такі типи вищих навчальних закладів як гезамт-хохлуше та фах-хохлуше. ВНЗ типу фах-хохлуше готують студентів безпосередньо для практичної господарської діяльності (інженерні науки, економіка, агрономія тощо). Навчаючись у фах-хохлуше, студенти працюють над проектами, вирішують конкретні ситуації реального життя, у дипломних роботах аналізують завдання

із особистої виробничої практики. Гезамт-хохлуше – це об'єднані вищі школи, що є своєрідними поєднаннями усіх типів ВНЗ.

У системі вищої освіти Німеччини існує чотири категорії викладачів: професор, асистент, науковий працівник і викладач спеціальних дисциплін (іноземних мов, спорту тощо). Функції перших двох виконують доктори, але професор повинен мати чималий досвід і обирається за національним конкурсом. Науковий працівник зобов'язаний мати вищу освіту, виконувати наукові дослідження і проводити практичні заняття зі студентами. Увесь викладацький склад має статус державних службовців.

Освітня система Франції, зокрема вища освіта, представлена 453, переважно монодисциплінарними, вищими навчальними закладами, серед яких – 78 університетів. 25% студентів навчається у приватному секторі, який налічує 5 університетів і більшість спеціалізованих закладів вищої освіти. Близько 2/3 студентів країни навчаються у державних університетах, що мають адміністративну і наукову ради, раду викладачів і студентів, якими керує президент.

Вища освіта Франції поділена на два сектори – “відкритий” і “закритий”. “Відкритими” вважаються переважно університети, де вступ зводиться до простого запису на навчання та сплатування символічної суми на витрати канцелярії. У “закритій” системі домінують неуніверситетські заклади, зарахування в які проводиться за жорстким вибором, з декількох претендентів на одне місце. Навчаючись в останньому класі ліцею, учень може звернутися до ради “закритого” закладу з проханням на основі подання вирішити питання вступу до такого закладу із селективним зарахуванням:

- підготовчих класів, які інтенсивно готують до вступу через жорсткий конкурс у популярні у Франції Вищі школи;
- університетського технологічного інституту, для отримання через два роки технологічного диплома, що є насамперед професійною і вигідною для успіху на ринку праці кваліфікацією;
- секції вищих техніків, із виходом через два роки на посвідчення “вищого техника”;
- спеціалізованої (вищої) профшколи.

Вищі Школи готують державних службовців і гарантують випускникам постійне місце праці, надаючи ґрунтовну освіту. Вищі Школи вважаються кращим досягненням національної системи освіти Франції, хоча абсолютна більшість абітурієнтів записується у відкриті університети.

Система освіти Іспанії має таку структуру:

- дитяча освіта (до 6-ти років);
- початкова освіта (з 6-ти до 12-ти років) обов'язкова;
- середня обов'язкова освіта, що поділяється на два цикли: перший цикл – 12 – 14 років, другий – 14 – 16 років.

Після завершення середньої освіти молодь має можливість продовжити навчання у системі вищої освіти. В Іспанії існують спеціальні центри, де є можливість здати екзамени на ступінь. Це школи, Інститути, Центри професійної підготовки тощо.

Згідно із іспанським законодавством, лише університети можуть надавати вищу освіту. До складу іспанських університетів входять чотири типи навчальних підрозділи:

- університетські факультети – вищі навчальні заклади, де вивчаються гуманітарні теоретичні дисципліни;
- вищі технічні училища з технічною орієнтацією;

– університетські школи, що мають визначену професійну орієнтацію і здатні довести студента лише до першого ступеня вищої освіти;

– університетські коледжі, які також здійснюють навчання лише за програмами першого рівня.

Загалом, в Іспанії діє 52 університети, лише 7 з яких – недержавні. В університетах навчається 98% студентів. Університети відрізняються між собою не лише за профілем дисциплін, що викладаються, але за кількістю ступенів, тобто за рівнем одержуваної кваліфікації.

Іспанські університети поділяються на три категорії:

– держані (їх найбільше – 43);

– приватні (їх лише три);

– духовні, або такі, що перебувають під опікою церкви.

До сектора неуніверситетської вищої освіти входять інститути, що видають два види дипломів, А і Б: А – еквівалентний до університетських (за умови виконання програм, подібних до університетських); Б – нижчий від університетських, що передбачає засвоєння простіших програм мистецьких фахів.

Різниця у вартості навчання суттєва: від 3 тис. до 10 тис. дол. США у приватному ВНЗ, і 700 – 1 тис. дол. США у державному. Одержувати стипендію в Іспанії майже нереально, оскільки чимало ВНЗ не в змозі оплачувати навчання. Вартість магістратури – від 1 тис. до 7 тис. дол. США в рік.

Професорсько-викладацький склад вищих закладів освіти Іспанії поділяється на чотири категорії: професори, виконавчі обов'язків професорів, викладачі-заступники, викладачі-асистенти. Професор з обов'язаний мати докторський диплом, викладати і проводити наукові дослідження. Наступні дві категорії теж повинні мати звання доктора, лише для викладачів-асистентів достатньо повного диплома університету чи еквівалентного вищого закладу освіти, однак для отримання права на роботу вони складають ще професійний екзамен.

Структура національних освітніх систем провідних країн світу, розглянута нами вище, має ту закономірність, що з погляду соціально-економічної основи власності на основні фактори виробництва освітніх послуг – вона є двосекторною, охоплюючи державний та приватний сектори освіти. Домінування та розмір того чи іншого сектора залежить від типу економічної системи країни та сили інституту національної історичної традиції: якщо у католицько-консервативній Іспанії переважає державна система освіти, то у традиційно ринково-ліберальних суспільних формаціях англо-саксонського світу приватний сектор якщо не переважає кількісно, то має незаперечний престиж.

Висновки

Структура освітніх систем розвинутих країн світу має ту особливість, що з погляду соціально-економічної основи власності на основні фактори виробництва освітніх послуг – вона є двосекторною. Переважання державного чи приватного сектора освіти залежить передусім від типу економічної системи країни та впливу інституту національної історичної традиції.

Література

1. Балабанова Н. Суспільство знань та інновацій: шлях до майбутнього України [Текст] / Н. Балабанова. — К. : Арістей, 2005. — 104 с.

2. Вифлеемский А. Роль образовательного комплекса в постиндустриальном обществе / А. Вифлеемский // Вопросы экономики [Текст]. — 2001. — № 8. — С. 115—121.
3. Каленюк І. С. Економіка освіти [Текст] / І. С. Каленюк. — К. : Знання України, 2005. — 316 с.
4. Кудін В. О. Освіта в інформаційному суспільстві [Текст] / В. О. Кудін. — К. : Республіка, 1998. — 152 с.
5. Куденко В. Освітній потенціал сталого розвитку економіки / В. Куденко, І. Кінаш // Економіка України [Текст]. — 2002. — № 4. — 94 с.
6. Ніколаєнко С. М. Стратегія розвитку освіти України: початок ХХІ століття [Текст] / С. М. Ніколаєнко. — К. : Знання, 2006. — 253 с.
7. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку [Текст] / В. О. Огнев'юк. — К. : Знання України, 2003. — 448 с.
8. Ходсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходсон // Вопросы экономики [Текст]. — 2001. — № 8. — 32 с.

**G. Bashnyanyn,
O. Svintsov,
T. Panchyshyn**

STRUCTURE AND FEATURES OF EDUCATIONAL SYSTEMS OF DEVELOPED COUNTRIES

The socio-economic efficiency of education systems in developed countries is explored taking into account the number of public and private schools for higher education, their professors, tuition. The features of public and private sectors of national educational systems are considered. Progressive experience in the functioning of schools for higher education in the developed countries is studied, which will make it possible to improve the national education system with the purpose to ensure the reproduction of labor potential of Ukraine's economy.

Key words: educational system, higher educational establishments, secondary educational institutions, education, universities, colleges, schools.